

Şəbnəm Həsəni-Qəribova¹¹²
**XIII-XVI ƏSRLƏR ELMI ÜSLUBDA İŞLƏNƏN TERMIN-
SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİ**

Elmi üslubda yazılmış əsərlər mürəkkəb təfəkkür tərzinin yazıda və nitqdə ifadəsi olduğundan anlayışları ifadə edən sözlərin müəyyən bir hissəsini mürəkkəb dil vahidləri təşkil edir. Türk dillərinin yazılı abidələrinin leksik tərkibinə nəzər saldıqda sözlərin quruluşu baxımından statistikasında mürəkkəb söz və söz birləşmələrinin sayının zamanla dəyişdiyini görə bilərik. İlk yazılı abidələrdə mürəkkəb sözlər olduqca azdır. Bununla belə Y.Məmmədov türk dillərində mürəkkəb sözlərin Orxon abidələri mərhələsindən başlayaraq işlək olduğunu qeyd edir: “Doğrudur, qədim türk abidələrində mürəkkəb sözlər müasir türk dillərindəki qədər geniş yayılmamış, bəzi sözlərdə mürəkkəbləşmə prosesi başa çatmamış, mürəkkəb sözlərin yaranmasında iştirak edən şəkilçilər mürəkkəb sözlə tamamilə qaynayıb- qarışmamışdır. Lakin bu hal türk dillərinə məxsus mürəkkəb söz modellərinin qədimliyini və özünəməxsusluğunu inkar etməyə əsas vermir” (4, s. 31). Əslində Y.Məmmədovun nəzərdə tutduğu mürəkkəbləşmə prosesi türk dillərində heç bir zaman tam başa çatmış proses kimi izlənilmir. Türk dillərinin aqqlütinativliyi şəkilçiləşmə prosesini, yaxud da sözlərin müəyyən zaman kəsiyində statik anlam qazanaraq yeni sözlərin dəyişməz tərkib hissəsinə çevrilməsini təmin edən əsas cəhətdir. Bu proses sözlərin mürəkkəbləşməsində də öz rolunu oynayır və heç bir zaman kəsiyində tam şəkildə mürəkkəb sözlərin formalaşmasının başa çatdığını demək mümkün deyil. Tarixi aspektdən müxtəlif zaman kəsiklərini qarşılaşdırdığımızda bir zaman kəsiyində söz birləşməsi kimi işlənən sözün daha sonrakı mərhələdə mürəkkəb söz yaxud da düzəltmə söz kimi işləndiyini görə bilərik. Beləliklə, mürəkkəbləşmə prosesi zəncirvari sürətdə dildə söz yaratmanın başlanğıcı yaxud da son məqamı kimi özünü göstərə bilər. Orxon-Yenisey abidələrində daha çox İltəris, Bilgə Kağan, Kültigin, tokuz oğuz, otuz tatar, Beşbalıq, Temir kapıq, İlbilgə kimi onomastik vahidlərin əmələ gəlməsində özünü göstərən mürəkkəbləşmə prosesinin mərhələlərini müəyyənləşdirmək olduqca çətindir. Bu sonrakı mərhələlərdə də özünü göstərir. XI əsr abidələrindən “Outadğu bilig”də mürəkkəb isimlər barədə arasdırma aparən R.Əskər bu qənaətə gəlir ki, “Outadğu bilig”dəki mürəkkəb isimlər müasir qrammatik qaydalara uymur, çünki əsər yazılan dövrdə indi mürəkkəb isimlərə xas olan keyfiyyətlər daşıyan, vəni iki sözdən ibarət olub insan adı bildirən, heç bir səkilci qəbul etmədən birləşən və bitisik yazılan, üstəlik bir vurğu ilə deyilən adlar silsiləsi yox idi” (2, s. 184). Müəllifin bu qənaəti əslində türkdilli abidələrin bütün tarixi mərhələlərində bir problem kimi diqqəti cəlb edir. Çünki istər Göytürk, istər ərəb əlifbası ilə yazılan abidələrdə mürəkkəb söz və söz birləşmələrinin orfoqrafiyası bu sözlərin müəyyənəlməsində bir maneədir. Türk dillərində mürəkkəb sözün əsas əlaməti sözlərin bir vurğu altında deyilməsidir. Bir vurğu altında deyilmə sözlərin və bitisik və da defislə yazılmasını tələb edir ki, tarixi abidələrdə bu tələb özünü doğrultmur. Məsələn, XI-XII əsr abidələrində işlənən ig kem, ka kadas, asıq tusuğ, alkış ötüq, qaç qoq, arzu tilek, erentüz, gün batsıq, ev bark, es tus, sözlərinin nə defislə nə də bitisik yazılır. Lakin yaxın mənalı sözlərin birləşməsi ilə əmələ gələn belə sözlər mürəkkəb söz mahiyyəti daşıyır. Yaxud da, qus sözünü başqa sözlərlə birləşməsindən əmələ gələn “ürün qus”-akdoğan, “el qus”-quzğun, “qara qus”-qartal, “tewe kus”-dəvəqusu sözləri birinci növ təyini söz birləşməsi şəklindədir, lakin bu məna hər iki sözün mənacə birləşərək tək bir məfumu ifadə etdiyini göstərir. Demək ki, tarixən sintaktik yolla söz yaradıcılığından bəhs edərkən müasir dil aspektindən müəyyən edilən mevarlar nisbi xarakter daşıyır. Tarixi abidələrdə belə birləşmələrin situativ, yaxud daimi birləşmə olması, ya məna cəhətdən, yaxud da sözün sonrakı mərhələdəki inkişafı izləniləndə müəyyən edilə bilər.

XIII- XIV əsr abidələrinə nəzər saldıqda isə sintaktik yolla söz yaradıcılığının bir qədər fərqli şəkildə təzahür etdiyini görə bilərik. Əgər bu mərhələyə qədər əsasən türk mənşəli sözlərin birləşməsindən söhbət gedirdisə, XII əsrin sonlarından başlayaraq abidələrdə eyni zamanda alınma qəliblər şəklindəki mürəkkəb birləşmələrdən, yaxud da alınma sözlərdən ibarət sintaktik birləşmələrdən də bəhs edilməlidir. Qədim türkcəyə və XI-XII əsrlərə nəzərən sintaktik yol bu mərhələdə daha çox inkişaf etmişdir. Xüsusilə, mürəkkəb söz və söz birləşməsi şəklində terminlərin yaranması XIII-XVI əsrlər elmi üslubunda işləkdir. “Bu hər şeydən əvvəl, elmi terminologiyanın formalaşdığı ilkin mərhələdə digər üsullarla termin yaradıcılığının tam sistemə düşməməsi faktı ilə bağlı idi. Xüsusilə, morfoloji üsulun (müasir elmlərin terminologiyasında əsas yer tutan bu üsulun) ləng sistemə düşməsi termin yaradıcılığı üçün ağırlıq mərkəzinin sintaktik üsulun üzərinə istiqamətlənməsində başlıca rol oynamışdır” (1, s. 35). Dövrün elmi üslubunda sintaktik üsulla söz yaradıcılığına nəzər saldıqda, bu yolla yaranan terminləri iki qismə bölmək mümkündür: 1. Türk Söz birləşməsi şəklində olan terminlər: 2. İzafət şəklində olan terminlər

1. Türk Söz birləşməsi şəklində olan terminlər. Türk dillərində sözlərin birləşməsi prosesi situativ və ya daimi xarakter daşıyır. Sintaktik birləşmə adlandırdığımız cümlə daxilində müəyyən bir fikri ifadə etmək üçün birləşən situativ dil vahidləri müvəqqəti xarakter daşıyır. tərəfləri asanlıqla dəyişə bilər. Lakin belə situativ birləşmələrin tərəflərinin birlikdə yeni bir məfumu ifadə edərək leksik sabitlik qazanması onların mahiyyətini dəyişir və onlar sabit leksik birləşmələr çevrilirlər. Türk dillərində sözlərin sabit leksik birləşmələr çevrilməsi iki aspektdən özünü göstərir: frazeoloji birləşmələr və terminoloji birləşmələr. XIII-XVI əsrlər türkdilli elmi üslub nümunələrində terminoloji birləşmələr şəklində dil vahidləri işləklik daşıyır. Məsələn: atəş parəsi (iltihablı çibənlər şəklində özünü göstərən dəri xəstəliyi), dağlağu dəmiri (tibbi alət), sıtma ditreməgi, sıtma nevbəti, tavuk karağusu, toñuz başı (çibən növü), oñurğa iligi, qan qursı, qan uyusmağı, incik kemiği, göz kapağı, it balığı, Terazu kuyruğı (Ulduz adı), arq arıq (ırmaq), Mekke ayruğı (ot adı) və s. Belə birləşmələr quruluş baxımından sintaktik birləşmələrə bənzəsələr də, onlardan vahid məfumu ifadə etmələri baxımından seçilir. “Bu üsulla yaranan hər bir termin bu və ya digər daxili

¹¹² *Filü.f.d., dos. AMEA, Dilçilik İnstitutu. shabnam.hasanli@yahoo.com*

semantik əlaqə ilə bir- birinə bağlanır. Tərəflərin hər biri nüvə sözün mənası ətrafında birləşərək bütöv bir struktur vahid kimi əsya və hadisələr haqqında ətraflı məlumat verərək adlandırır” (5, s. 66). Məsələn, XIV əsr qıpçaq dil nümunəsi olan “Əd-dürrətül mudriyyə fil luğatit-türkiyyə” əsərində işlənən temür kömlek (zireh), dirlər su (kiçik göl), bal avası (bal mumu), baş yülütçü (bərbər), aq bal (arı balı), ip saracaq, qara yarmuq (mis pul), geyik sığır (yabanı sığır), keşi münüzü (bitki), sarı quş (bayquş), sarı erük (ərik), qızıl erük (gavalı), şerü baş (komandır), ulu tiş (azı diş), yir qanat (yarasa) kimi dil nümunələrində qeyd edilən tərəflər arası daxili semantik vahidliyi müşahidə etmək mümkündür. Nümunələrin hər birində iki söz birləşərək yeni məfhumu ifadə etmişdir.

Ümumiyyətlə, XIII-XVI əsrlərdə türk dillərində yazılmış mənbələrdə işlənən söz birləşmələri şəklində olan terminləri aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:

Birinci növ təyini söz birləşmələri: Bu növ birləşmələr türk dillərində ən geniş yayılmış birləşmə növləridir. Qeyd etmək lazımdır ki, mürəkkəb sözə çevrilmə belə birləşmələrdə daha çox müşahidə olunur. Belə birləşmələr əsasən deskriptiv mahiyyət daşıyır. “Atributivlik daşıyan sözlə substantiv xüsusiyyətli sözün yanaşmasından əmələ gələn bu tipli təyini söz birləşmələrinin birinci tərəfi isim, sifət, say, əvəzlik və feili sifətlə, ikinci tərəfi isə isim və ya substantivləşmiş hər hansı bir sözlə ifadə olunur” (3). Birinci növ təyini söz birləşmələrinin geniş yayılma səbəblərindən biri sözlərarası əlaqənin ilkin variantı olan yanaşma əsasında qurulması və morfoloji göstəricilərə ehtiyac duyulmamasıdır. Bu birləşmələr mürəkkəb təfəkkürün ilkin ifadə vasitəsi kimi ən qədim birləşmə növüdür. Belə birləşmələrdə ilkin olaraq hər iki sözdə öz leksik mənasını qoruyur. Situativ birləşmə şəklində yaranan belə birləşmələr sabit məna qazandıqdan sonra, yəni mənadakı deskriptivlik definitivliklə əvəz olunduqda termin birləşməsinə çevrilir. Məsələn: “Aq sandal (ağac növü) yürek ditremesine ve issi isitmalara müfiddir”. (11.26a.4); “Arabca ana cəmrə derlər, qızıl yeldür saruluğı dəxi olur” (6. 25a); “Aq zac (dəmir sulfat) ki dadında birez ekşilik vardır” (11.P18a.3); “Qızıl üñük ol mədənün boynudur şol qapaq boynı gibi” (6. 15a.14); “Gili-ermeni sovuk və qurudur, qarın geçməsinə turğurur və dıq ısıtmasına ki, incə ağrıdır (vərəm), eyüdü” (11.P33a.1); “Şişlere yandırıcı otları yalnız urmaq gərəkmez” (6. 48a.8).

İkinci növ təyini söz birləşmələri. Bu növ birləşmələrdə mənsubiyyət birləşdirici rol oynayır və uzlaşma əlaqəsi ilə tərəflər arası məna birləşməsi baş verir. Belə birləşmələr mücərrədlik mahiyyəti daşıyaraq mürəkkəb isimə çevrilə bilirlər. Məsələn, bu yolla əmələ gəlmiş “beg börki” XIV əsr abidəsi “Ədviyəyi mufrada”da bitki adını bildirir. “Dış ağrısına bunlar yarar ebem gömeci, ilğun yemişi, at südi, beg börki...” (11.41 a.5). Yaxud da, “ağu ağacı” oleandr bitkisinin XIV əsr tibb kitablarındakı adıdır: “Ağu ağacı aña farsicə xarxəhrə və ərəbcə dıflı derlər” (11. 6b.2). Sepiolit mineralının (pemza daşı) dövrün abidələrindəki adı olan “deniz köpüğü” də belə birləşmələrdəndir: “Deniz köpüğü ıssıdır və qurudur, saç saqal dökülməsinə nafdür” (11. 16a.12). Göründüyü kimi bu birləşmələrin daşdığı məna tərəf olan sözlərin ifadə etdikləri mənələrdən tamamilə fərqlidir. Məhz belə birləşmələr mürəkkəbləşmə prosesi keçən birləşmələrdir.

İkinci növ təyini söz birləşmələri şəklində olan bəzi termin birləşmələrində isə tərəflərin daşdığı məna aktualdır. Belə birləşmələr sintaktik birləşmələrə daha yaxın birləşmələrdir. Lakin bağlı olduğu sahə üzrə konkret anlayışı ifadə etdikləri üçün onlar mahiyyətcə termin birləşmələridir: XIV əsr müəllifi Həkim Bərekətin “Töhfe-yi Mübarizi” əsərində əksər terminlər məhz bu quruluşa malikdir: çənə damarı, alın damarı, dəpə damarı, ayaq damarı, şıryan damarı, bürçək şıryanı, yağrın döğünü, boğaz dağı, mədə döğünü, dəpə hacameti, ənsə çuquru və s(6). “Tühfətuz- zaman” əsərində də belə termin birləşmələr işlənmişdir: “Balıq daxı olur ki deniz kelbinün bir cinsidir yani it balığı dedüklerinün bir nevidür” (15. 87 b.11); “Bir kevkəb daxı Şıra derlər Türkçe yaldırayuq derlər ve terazu quyuğu daxı derlər” (15. 41 b.17).

2. İzafət şəklində olan terminlər: XIII-XVI əsr elmi əsərlərinin dilini araşdırarkən yad dil ünsürlərinin təsirini müşahidə etmək mümkündür. Bu ən çox leksik səviyyədə özünün göstərsə də, alınma sözlərin dilin digər qatlarına da təsiri izlənilir. Dilə daxil olan terminlərin əksəriyyəti ərəb və fars dillərində izafət birləşmələri şəklindədir. Xüsusilə, dəqiq elmlər sahəsində bu tendensiya olduqca güclüdür. Məsələn, atveli- əyyam (ən uzun gün), bəhri- məscur (göydə olduğu ehtimal edilən dəniz), daireyi-hindiyyə (günəş saati), xətti- nisfi- nahar (meridian), Netabin-nəqş (ulduz adı), əhli- nücum, ulumi- fələkiyyə, avqı- dəbərən, hasili cəm, hasili- darb, xaneyi- aşerat və s.

A.M.Şərbək qədim özbək dilinin qrammatikasından bəhs edərkən izafətləri dilin ancaq poeziya üslubuna xas olduğunu qeyd edir: “Fars izafəti qədim özbək danışq dilinə xas deyil və klassik nəsr dilində demək olar ki, təsadüf edilmir. Onun tətbiq dairəsi çoxsaylı fars tərkib və konstruksiyalarını mənimsəmiş və onlara xüsusi stilistik məna yükləyən poeziya dilidir”(18, s. 214). Lakin XV əsrə aid nəslrlə qələmə alınmış Ə.Nəvainin müəllifi olduğu “Mizanul- övzan” və Bərqamalı Qədrinin yazdığı “Müyəssirətul-ulum “əsərlərində də kifayət qədər izafət formalı terminoloji birləşmələrə rast gəlmək mümkündür: matvi-məqşuf, matvi-məvkuf əhazzı- musabbağ, beytul- qəzəl, beytul-qasid, beytuş-şar, bəhri- vafir, rəcəzi-müsəddəsi-mürəffəl, müctəss-i mü-səmmənüi-məşkul, aslem-i musabbağ, bəhri-bəsit, bəhri-cədid, dairəyi-müttefika, əczayi-vəzn, ğayri- salim, maqlubi-tavil, savtun- naqus, vətədi- məcmu (12), alami-əşxas, cəhdi- mutlaq, cəhdi-müstəğraq, cəmi-ğayib, cəmi-müxatab, binai-nevi, binai-mərrə, əsmai-əşxas, əmri-hazır, ədatı-məful, ədatı-cəm, ədatı-tafzil, ədatı-təqrib, cümleyi-zarfıyyə, cümleyi- fiiliyyə (7) və s. Demək belə birləşmələrin tətbiq dairəsi dövrün türk dillərində danışq dili istisna olmaqla, olduqca genişdir. Bu birləşmələrin əslində hansı dildən daha çox alındığı da maraqlıdır. Belə ki, poeziya dilində farsdilli poeziyanın təsiri ilə fars tərkibləri işlənirsə, elmi dildə terminlə daha çox ərəb qəlibləri əsasında qəbul edilir. M.Duman Osmanlıca izafətlərin işlənməsi barədə bu qənaətə gəlir ki, “Türkcədə farsca izafətlər ərəb dili izafətlərinə nəzərən daha işləkdir. Lafzi-izafət növündən başqa ərəbcə izafətlərin çoxu kitab və şəxs adları, qəlib sözlər şəklində və bəzi ayət və hədislərdə parçalar şəklində işlənir” (10). Buraya eyni zamanda terminoloji leksikanı da əlavə etmək lazımdır. Məsələn, iqlimul- xamisin, Bahrətüs- səcnan, aqsayi-məğrib, zatul-cənb, fakri-d-dəm, tərkibi- raşidiyyə, maül- baqıla, varaqul-as, azanul-far, usare-i lıxyetüt-teys və s. Çünki dövrün elmi əsərləri əsasən

ərəb dilində yazılmış məxəzlərə əsaslanaraq qələmə alındığından terminlər əsasən olduğu kimi saxlanılmışdır. “Ancaq bu quruluşdakı söz birləşmələri Osmanlı türkcəsində farsca birləşmələrin quruluşuna uyğun olaraq oxunmuşdur” (8, s. 167). Yəni, ərəb izafətlərində birləşdirici vasitə olan -əl hissəciyi Osmanlıca mətnlərində fars izafətlərindəki kimi -i birləşdirici hərfi ilə əvəz edilirdi. Bu yazıda qəliblənmiş şəkildə saxlanılsa belə, oxuda dəyişirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, XVI əsr türk qrammatikasını yazan B. Qədri belə birləşmələri “izafəti- əcəmiyyə” adlandırmışdı. O izafəti əcəmiyyəni bu şəkildə izah edir: “İzafəti- əcəmiyyə ilə bir ism bir ismə muzaf olsa muzafınun axırı məftuh da olsa muzafa bir esrecük virüp muzaf eylemler”-İzafəti əcəmiyyədə bir isim digər bir isimi tabe etdikdə tabe olanın axırı fəth ilə bitsə belə ona kəsrə əlavə edib tabe edirlər. (7.168.7-9). Ümumiyyətlə, bu əsərdə izafət termini adı altında həm türk söz birləşmələri formalarını, həm də alınma izafət qəliblərinin nəzərdə tutulduğunu görə bilərik. Müəllif izafət bölməsində ancaq türk söz birləşmələrini izah etsə də, sintaksisə aid bölmədə “izafəti- bəyaniyyə” və “izafəti sifət iləl-məvsuf” terminləri adı altında “bennayı-eşq” və “tabı-ruh” kimi alınma izafətləri təhlil etmişdir. Bu terminlər müasir dilçilik aspektindən “ismin ismə tabe olduğu” və “sifətin ismə tabe olduğu” birləşmələr mənasına gəlir. A.Bodroqligeti də çagatay türkcəsinə aid izafətləri adyektiv və possessiv izafət konstruksiyalarına bölmüşdür(17). Beləliklə, dövrün abidələrində işlənən izafətləri iki şəkildə qruplaşdırıla bilər:

1. adyektiv izafət konstruksiyaları: cevzi-bevva (16. 2a/7), unnabı-cürcani (16,5a/7), encuzani-rumi (9), nemeki-enderani (9), nemeki- hindi (9), bahaq-i əsvəd (9), hummayı- mürəkkəb, hummayı- safravi (9), anberi- ham (14.10b.1), aqsayı- məşriq, aqsayı- məğrib(15, 43 b/6-8), zuhveyi- kubra(15,225 a/11), bədri- istiqbal (15, 32 b/16), nəxsi- əsgər (Mərxix), nəşgi- əkbər (Zuhal),(15. 21b/8,20 b/2) və s.

2. substantiv izafət konstruksiyaları: sufulul- harnup (16.22a/7), sufulul- buzur (16. 30 b/5), cevərişi- kündür(16. 26 b/10), darı- fulful (16.7 a/11-13), daus-saləb(16. 1b/1) abdu-sələm (bitki adı) (9), bezril- basal, bezril- cırcır (9), deryayı-muhit (15. 3 a/19), biladi- Rus (15, 93 b/7) və s.

XIII-XVI əsr elmi üslub nümunələrinin leksik tərkibi olduqca zəngindir və bu sistemin tərkib hissələrindən bir qismi də birləşmələr şəklində işlənən dil vahidləridir. Bu dil vahidləri arasında türk dillərinin tarixi dil strukturuna uyğun olaraq yanaşma, uzlaşma və idarə yolu ilə əmələ gəlmiş söz birləşmələri ilə yanaşı, dillərin qonşu dillərlə qarşılıqlı təsirinə örnəyi olan izafət forma və tərkibləri də yer almışdır. Əsərlərin ümumi quruluşuna nəzər saldıqda sintaktik birləşmələr şəklində türk söz birləşmələri və tərkibləri üstünlük təşkil etsə də, leksik birləşmələr sistemində mənzərə bir qədər fərqlidir. XV əsrdə yazılmış iki əsərdən biri- Şirvanlı Mahmudun “Murşid” əsərində tibb sahəsinə aid çoxsaylı ikinci və üçüncü növ şəklində türk birləşmələri işlənsə də (bağarsuk sıyrındısı (dizenteriya), bəlcək eti (şişkin ət), baş çəzginməsi (baş dönməsi), boş sinir (optik sinir) celidiyyə təbəqəsi(gözün bir hissəsi), göyünmüş bakır (yanmı mis), göz quyuğu, göz otu, işığın sanavberliyi (ışq halqası), ögin getirmə (huşunu ayıltma) yürek oynaması və s.), ədəbiyyat sahəsində yazılmış Nəvainin əsərində türk birləşmələri şəklində terminə rast gəlinmir. Eyni mənzərə təqribən XVI əsr qrammatika əsəri olan “Müeyssiretul-ulum”da da nəzərə çarpır. Riyaziyyata aid “Məcməul- Qəvaid” əsərində də təkcə ədəd sözü ilə əmələ gələn on iki izafət şəklində termin işlənmişdir. Əsərdə işlənən xaneyi-küsur, xaneyi-miat, xaneyi-sihah, hasili-cəm, hasili-dərb, hasili-tefrik, hasili-məxrəc, xətai-əvvəl, xətai- naqis, xətai- sani, xətai- vahid, xətai-naqisi-nali-məfruzi-sani, taqsimi- küçək, mali- məfruz, mali- məchul və s. çoxsaylı terminlərin qarşılığında yalnız say adlarının türkcə yazılması dəqiq elmlərə aid əsərlərdə də mənzərənin fərqli olmadığını göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, belə birləşmələrin çoxluq təşkil etdiyi əsərlərin əksəriyyəti XV- XVI əsrlərdə yazılmış elmi əsərlərə aiddir. Beləliklə, aydın olur ki, sintaktik üsulla termin-söz yaradıcılığı elmi üslubun terminoloji layının əmələ gəlməsində əsas vasitələrdən biridir və burada türk dillərinin daxili dil xüsusiyyətləri ilə bərabər, ərəb və fars dillərinin də aşkar təsiri özünü göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Adilov V. XIX əsr Azərbaycan ədəbi dilinin elmi üslubu. Bakı, Nurlan, 2002, 136 s.
2. Əskər H. Qutadğu bilig. Bakı, Elm, 2003, 320 s.
3. Həsənlı-Qəribova Ş. XI-XII əsrlər türk dillərində etnoqrafik leksika. Bakı, Avropa nəşriyyatı, 2015.
4. Məmmədov Y. Orxon- yenisey abidələrində adlar. Bakı, 1979, 113 s.
5. Sadıqova S. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində termin yaradıcılığı prosesi. Bakı, Elm, 2010, 244 s.
6. Berekət H. Tuhfei- Mübarizi. Ankara, TDK yayınları, 2013, 486 s.
7. Bergamalı K. Müeyssiretul- ulum. Hazırlayan: E.Karabacak. Ankara, 290 s.
8. Develi F. Osmanlı Tükçesi kılavuzu. II cilt. İstanbul, 2009, 443 s.
9. Doğan Ş. Tercemeyi- Akıradini. Sabuncuoğlu Şerefeddin. (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler). Doktora tezi. Sakarya Üniversitesi, 2009, 1121 s.
10. Duman M. Arapça və Farsça tamlamaların Türkçe cümleye katılma şekilleri <https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/190871/makaleler/29/1/arastirmax-arapca-farsca-tamlamaların-türkçe-cümleye-katılma-sekilleri.pdf>
11. İshak bin Murad. Edviye-i-Mufrede. Yayına hazırlayan: Prof.dr. M.Canpolat, prof. dr. Z.Onler. Ankara, TDK, 2016.
12. Nevai A. Mızanül- evzan. Ankara, TDK yayınları, 2015.
13. Özçelik S. Muhyeddin Muhammed'in Mecma'ü'l-Kavâ'id Adlı Eseri. İstanbul 2009, 410 s.
14. Şirvanlı M. 15. Yüzyıl Osmanlı mutfağı. İstanbul, Gökkuşbu, 2005, 355 s.
15. Türker Ç. Muvakkit Mustafa - Tuhfetuz-zaman. Doktora tezi. Çanakkale: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, 2016, 791 s.
16. Yavuz Y. Hekim Hayrettinin Kitabı- Akıradini. Yüksek lisans tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, 2008, 284 s.
17. Bodroqligeti A. A gramer of Chagatay. München, Lincom Europa, 2001, 437 p.
18. Щербак А.М. Грамматика старобухарского языка. Москва-Ленинград. Изд.Академия Наук СССР, 1962, с.214

Açar sözlər: elmi üslub, söz yaratma, sintaktik üsul, söz birləşməsi, orta əsrlər dövrü

Ключевые слова: научный стиль, словообразование, синтаксический метод, словосочетание, средневековый период

Keywords: scientific style, word formation, syntactic method, word combination, medieval period

Терминологические словосочетания, используемые в научном стиле в XIII-XVI веках.

Резюме

Среди терминов, употреблявшихся турками в средние века, есть и слова, образованные синтаксическим методом. Изучение таких терминов в виде сложных слов и словосочетаний важно с точки зрения изучения уровня развития научного стиля тюркских языков того времени. Если мы посмотрим на памятники XIII-XIV веков, то увидим, что словообразование синтаксическим способом развито несколько иначе. Если до этого этапа речь шла в основном о сочетании слов тюркского происхождения, начиная с конца XII века, то в памятниках следует упомянуть также сложные сочетания в виде заимствованных закономерностей или синтаксических сочетаний заимствованных слов. На этом этапе синтаксический уклад был более развит, чем в древнетюркском и XI-XII веках. В частности, создание терминов в виде сложных слов и словосочетаний активно в произведениях научного стиля XIII-XVI веков. Принимая это во внимание, автор исследовал синтаксический подход к словообразованию в диахроническом и синхронном аспектах, терминологические сочетания в виде различных групп.

Terminological word combinations used in the scientific style in the XIII-XVI centuries

Summary

Among the terms used by the Turks in the Middle Ages, there are also words formed by the syntactic method. The study of such terms in the form of complex words and word combinations is important in terms of studying the level of development of the scientific style of the Turkic languages at that time. If we look at the monuments of the XIII-XIV centuries, we can see that the word formation by syntactical way is developed in a slightly different way. If before this stage we were talking mainly about the combination of words of Turkic origin, starting from the end of the XII century, in the monuments should also mention complex combinations in the form of borrowed patterns or syntactic combinations of borrowed words. The syntactic way was more developed at this stage than in ancient Turkic and XI-XII centuries. In particular, the creation of terms in the form of complex words and word combinations is active in the scientific style's works of the XIII-XVI centuries. Taking this into account, the author studied the syntactic approach to word creation in a diachronic and synchronous aspect, terminological combinations in the form of different groups.

RƏYÇİ: Prof. L.Əhmədova